

ВІДГУК офіційного опонента
про дисертацію **Лещенко Ганни Веніамінівни**
«Категорія напруженості
в англomовному гостросюжетному оповіданні: лінгвокогнітивний аспект»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
зі спеціальності 10.02.04 – германські мови
у спеціалізовану вчену раду Д 64.051.27
у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна

Формульна література – цей добре відомий феномен художньої творчості – продовжує постійно привертати увагу авторів, видавців, пересічних читачів і, звичайно, дослідників у різних галузях гуманітарних наук. Стандартизованість базових моделей побудови текстів формульних творів дозволяє письменникам швидко їх писати, а представникам видавничої справи – не менш швидко та ефективно їх продавати. Для читачів особлива привабливість широкого спектру формульних жанрів полягає у їхній спрямованості на розвагу і релаксацію та високому рівні конвенційності, який забезпечує комфортне відчуття передбачуваності інтелектуальних та емоційних очікувань. Щодо дослідників, то для них така література передусім слугує джерелом знання про словесне (і не лише) мистецтво зі специфічними функціями, яке відображає концепти масової свідомості і колективні фантазії читацької більшості (Савкина, 2008, с. 13).

Надзвичайна комунікативна привабливість, ефективність (з огляду на здійснюваний вплив на адресата) формульних художніх творів зумовлює постійний інтерес до них з боку літературознавців, фахівців у галузі стилістики художнього тексту, культурологів, психологів, представників медійних студій. Проте розвиток, модифікація та зміна наукових парадигм викликають до життя нові підходи, які збагачують наше бачення сутності та організації таких текстів. Це стосується, насамперед, лінгвокогнітивної дослідницької перспективи, яка поступово стає помітною у дослідженнях гостросюжетних (переважно детективних) творів в Україні (див. Т. Бехта, 2009; Калюжная, 2016) і за

кордоном (Завьялова 2016; Оконешникова, 2009; Теплых, 2007; Филистова 2007; Шевякова 2012; Alexander, 2006; Emmott, Alexander 2010, 2014). Вагоме місце у цьому спектрі досліджень повинна посісти і опонована дисертація Г. В. Лещенко, присвячена лінгвокогнітивним чинникам формування і текстової реалізації категорії напруженості гостросюжетного тексту. *Актуальність* роботи зумовлена чотирма головними моментами: недостатньою дослідженістю категорії напруженості художнього тексту; обраним лінгвокогнітивним ракурсом її аналізу; необхідністю побудови методики лінгвокогнітивного аналізу напруженості у художніх текстах; науковою доцільністю лінгвокогнітивної інтерпретації наративної напруженості у гостросюжетних англомовних творах.

Рецензоване дослідження здійснено в межах комплексної наукової теми Науково-дослідної лабораторії когнітивно-дискурсивних досліджень Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького «Теорія когнітивно-дискурсивних досліджень мови і мовлення». *Матеріалом* дослідження послуговували 145 оповідань класика британської гостросюжетної літератури Агати Крісті, що належать до восьми формульних жанрів.

Наукова новизна дисертаційної праці передусім полягає у розробленні теоретико-методологічних засад і методики лінгвокогнітивного аналізу текстової категорії напруженості, яка потенційно матиме широкі перспективи, зокрема для досліджень художніх наративів різних жанрів і модусів. В рамках застосування запропонованого аналізу автор успішно увела ряд нових наукових понять (наприклад, «когнітивні протоструктури наративу», «когнітивні симплекси і комплекси», «когнітивні і емотивні тригери наративної напруженості»), які розширили поняттєво-термінологічну базу сучасної когнітивної лінгвістики. Проведений аналіз наративної напруженості дозволив глибше зрозуміти сутнісні особливості різних жанрів гостросюжетних творів та виявити їхні онтологічні та епістемічні аспекти, сприяв побудові когнітивних моделей гостросюжетних наративів і збагатив палітру досліджень англомовної формульної літератури. Розроблений теоретико-методологічний апарат та його

використання для дослідження категорії напруженості в текстах Агати Крісті становлять *вагомий науковий внесок у розбудову сучасного напрямку наратологічних студій – когнітивної наратології*.

Наукові положення, які винесено на захист, належно *обґрунтовані*, а *достовірність* отриманих результатів забезпечено коректним застосуванням розробленої методики дослідження і обсягом фактичного матеріалу. Зміст дисертації відповідає спеціальності 10.02.04 – германські мови, з якої вона подається до захисту. *Праці, опубліковані за тематикою дисертації в Україні* (зокрема, одноосібна монографія) *і за кордоном*, адекватно відображають її найважливіші змістові аспекти. *Автореферат дисертації* ідентичний її основним положенням.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, переліку джерел ілюстративного матеріалу, а також додатків, у першому з яких представлена розроблена автором жанрова класифікація гостросюжетних оповідань Агати Крісті, у другому – приклади протоколів аналізу тригерів та інтенсифікаторів наративної напруженості у трьох оповіданнях, а у третьому – список публікацій автора за темою дисертації.

Перший розділ дисертації «*Напруженість у системі категорій тексту*» присвячено осмисленню та формулюванню ключових положень дослідження. Розділ розпочинається з характеристики тексту як лінгвістичного об'єкта та його співвідношенню з категорією дискурсу. Цей початок, доволі стандартний для більшості текстоцентричних досліджень, веде, однак, до розгляду цікавіших теоретичних моментів. Так, автор уводить у дисертацію поняття дискурсивного простору, яке охоплює адресанта, адресата та типові обставини спілкування. При цьому Г. В. Лещенко вдало використовує термін «розщеплена комунікація», який акцентує наявність, зокрема в художньому дискурсі, авторської та читацької перспектив, перша з яких обирається домінантною у роботі. Характеризуючи далі стосунки між дискурсом і текстом, автор дисертації обстоює принцип віддзеркалення, згідно з яким дискурсивний

простір відбивається у семантичному континуумі тексту, внаслідок чого текст як полісистемний об'єкт містить фактуальну та віддзеркалену дискурсивну інформацію.

Огляд сутнісних характеристик тексту та його взаємозв'язків з дискурсом цілком логічно приводить автора до теоретичних міркувань щодо сутності текстових категорій, їх ідентифікації та систематизації. Справедливо зазначаючи неоднозначність і дискусійність проблеми виокремлення і класифікації категорій тексту в сучасній лінгвістиці, Г. В. Лещенко пропонує власний підхід до визначення текстових категорій, які вона трактує як семіотичні, тобто знакові. У дисертації вони диференціюються на дискурсивні і фактуальні метакатегорії і категорії, залежні від них. Ця досить складна система семіотичних метакатегорій і категорій, що співвідносяться з адресатом, адресантом і самим текстом, становить необхідне теоретичне підґрунтя для розгляду наративної напруженості як фактуально-дискурсивної семіотичної категорії, яка передбачає особливий спосіб подання інформації у тексті, спрямований на стимулювання інтересу його реципієнта. Чітко розмежовуючи напруження як когнітивно-емоційний феномен читацького плану і напруженість як категорію тексту, покликану увести реципієнта в стан афекту, Г. В. Лещенко визначає останню як особливу стратегію наративу, що представлена трьома провідними оповідними структурами, спрямованими на активацію зацікавленості, саспенсу і збентеженості (с. 120).

Слід зазначити, що доволі складний теоретичний матеріал у цьому розділі викладений зрозуміло і логічно, а відповідні огляди літератури зроблені надзвичайно ретельно, зі згадуванням усіх значних ідей та імен. На особливе схвалення заслуговує запропонована автором візуалізація головних концептуальних положень високої технічної якості (с. 54, 56, 59, 91, 107, 121). Наведені схематичні рисунки не лише значно полегшують рецептивні зусилля читача дисертації, а й переконують у науковій цінності унаочнених ідей та тверджень.

У другому розділі «Методологія лінгвокогнітивного аналізу наративної напруженості» розробляється глобальна когнітивна модель наративу з урахуванням основних принципів відомої оповідної схеми У. Лабова та ситуаційної моделі В. Кінча. Модель відображає особливості розгортання оповіді і при цьому визначає предметно-тематичний зміст її епізодів як головних одиниць членування наративу. На її основі автор виокремлює три когнітивних протоструктури наративу – проспекційну, ретроспекційну і рекогніційну, кожна з яких демонструє синтагматику наративних фаз, їхнє тематичне розгортання і наративний час оповіді. Останній корелює з когнітивною стратегією адресата – проспекцією, ретроспекцією або рекогніцією, яка супроводжується відповідним емоційним станом: саспенсом, зацікавленістю або збентеженістю. Комбінаторика протоструктур дозволяє виокремити різні інваріанти наративу (групи моделей-симплексів і моделей комплексів), які реалізуються в конкретних оповідних текстах. У модель вбудована програма напруженості тексту, яка присутня у трьох планах наративу – сюжетному, жанровому і дескриптивному (текстовому), де вона актуалізується за допомогою когнітивних (інтелективних) та емотивних тригерів.

Завершується другий розділ описом процедури лінгвокогнітивного аналізу наративної напруженості, застосованої до текстів гостросюжетних оповідань Агати Крісті. Процедура охоплює три етапи – жанрову диференціацію оповідань, аналіз когнітивних моделей наративної структури оповідань і аналіз вербальних тригерів та інтенсифікаторів напруженості, причому два останніх додатково поділяються на кроки. Як і попередній, цей розділ вирізняється надзвичайною чіткістю і переконливістю формулювань. Поза всяким сумнівом, запропонований Г. В. Лещенко лінгвокогнітивний аналіз напруженості є гідною науковою відповіддю на запит когнітивної наратології щодо створення власної дослідницької методології та робочого інструментарію.

Третій розділ «Програма напруженості в наративній структурі гостросюжетних оповідань Агати Крісті» присвячений визначенню типів когнітивних моделей оповідної структури гостросюжетних оповідань британської письменниці. Розділ розпочинається із запропонованої автором жанрової класифікації гостросюжетних оповідань Крісті, розробленої на основі синтезу попередніх систематизацій (Дж. Кавелті, Дж. Дава та деяких інших). Вона охоплює вісім з 12 найтиповіших жанрів формульної літератури з очевидним домінуванням детективу, про що свідчать доречно наведені кількісні дані (с. 201). Далі автор аналізує, екземпліфікує та візуалізує 11 когнітивних моделей наративної структури, виявлених у досліджуваному корпусі текстів, кожна з яких реалізує глобальну когнітивно-емотивну програму напруженості, та показує їхню жанрову варіативність. У цьому розділі справляє враження кількість наведених прикладів та докладність їх аналізу, а також ретельність розробки графічних репрезентацій, що разом переконливо свідчать про наукову валідність отриманих результатів.

І, нарешті, у четвертому розділі під назвою «Тригери та інтенсифікатори наративної напруженості в гостросюжетних оповіданнях Агати Крісті» запропонований аналіз текстових дескрипцій, які виступають когнітивними та емотивними тригерами наративної напруженості, а також її відповідних інтенсифікаторів – різнорівневих повторів. Як і третьому розділі, тут проаналізована жанрова варіативність, на цей раз співвідношення тригерів обох типів. Цей аналіз не лише показав залежність типу тригера від жанрової приналежності тексту, а і таку характеристику гостросюжетних оповідань А. Крісті як наявність однакової кількості тригерів обох типів (с. 367). Наведення значної кількості прикладів, а також скорочених протоколів аналізу тригерів та інтенсифікаторів наративної напруженості в декількох оповіданнях, насичення розділу кількісними даними переконують у вірогідності поданих наукових результатів.

Список використаних джерел до дисертації, укладений на основі 403 позицій, свідчить про належну обізнаність дисертанта з сучасним науковим контекстом проблематики дослідження.

Загалом дисертаційна робота Г. В. Лещенко є самостійним цілісним дослідженням з належно розробленим і обґрунтованим теоретико-методологічним аспектом, термінологічними інноваціями та науково-практичними результатами, отриманими у відповідності з поставленою метою, логічною структурою, багатоплановим змістом та чіткими висновками. Особливо слід відзначити високий рівень теоретичних узагальнень, філологічну ерудицію автора та інтелектуальний і водночас доступний стиль викладу у дисертації.

Текст праці *оформлено із дотриманням головних вимог щодо текстів такого типу* та у відповідності з провідними конвенціями українського наукового стилю. За своєю проблематикою, теоретико-методологічним рівнем, отриманими результатами, стилем викладу, оформленням, дисертація Г. В. Лещенко є сучасною і своєчасною працею.

Як і будь-яке глибоке, інноваційне дослідження, опонована робота викликає деякі *питання й зауваження*, що подаються нижче у вигляді списку. Слід, однак, зазначити, що вони мають дискусійний або рекомендаційний характер.

1. Окреслюючи поняття та категорії, релевантні для дисертації, автор обмежується розглядом тексту і дискурсу та їхнім співвідношенням і фактично ігнорує, у теоретичному плані, категорію «жанр». Це виглядає як певне упущення, оскільки, по-перше, текст володіє невід'ємним жанровим виміром, а по-друге, автор активно оперує терміном «жанр» та такими термінологічними сполученнями, як «жанрова диференціація», «жанрова варіативність» та деякими іншими. Стислий огляд, принаймні кореляції тексту і жанру, додав би завершеності теоретичній основі дисертації.

2. На с. 180 автор стверджує, що жанрова диференціація оповідань А. Крісті здійснюється шляхом жанрового аналізу. Зауважимо, що жанровий

аналіз в сучасному розумінні – це окрема дослідницька галузь зі своєю методологією та процедурами. Запропонована ж А. В. Лещенко класифікація гостросюжетних творів є синтезом попередніх таксономій формульних творів, розроблених, як це популярно у літературознавстві, на основі тематичного змісту. Використання терміну «жанровий аналіз», який має своє змістове наповнення, видається у даній ситуації недоречним.

3. У вступі до дисертації на с. 35 автор дисертації зазначає, що вона запропонувала новий – структурний – напрям в когнітивній наратології. Це серйозна заявка на науковий внесок, яка потребує повторення і, можливо, неодноразової експлікації у тексті для її чіткого донесення до наукової спільноти. Однак, на жаль, пропонований напрям не згадується ані далі у тексті, ані у загальних висновках, які повинні семантично та риторично «перегукуватись» зі вступом. Видається, що ідея нового напрямку дещо «загубилася» серед інших, надзвичайно вагомих здобутків дисертації.

4. Було б доречним додати глосарій основних термінів, що використовуються у дисертації. По-перше, це допомогло б читачам легше орієнтуватися у багатому змісті праці, а, по-друге, дозволило б зробити сприятливий для автора акцент на запропонованих нею термінах.

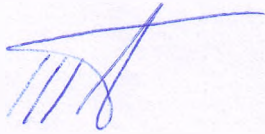
5. У четвертому розділі автор подає та аналізує доволі значну кількість когнітивних та емотивних тригерів, емотивних ситуацій та інтенсифікаторів напруженості. Якби вони були графічно репрезентовані на початку розділу, у вигляді дедуктивно організованої схеми або таблиці, це значно б полегшило сприйняття розділу читачем.

Ці зауваження, однак, у жодному разі не впливають на загальне позитивне враження від дисертації Г. В. Лещенко, що є *завершеною працею, в якій розроблені теоретико-методологічні засади та методика лінгвокогнітивного аналізу категорії напруженості, на основі яких отримані нові науково обґрунтовані результати і висновки, що разом роблять значний науковий внесок в галузь когнітивної наратології.* Запропонована методика аналізу може застосовуватись у дослідженнях різних наративів (і не лише

художніх), а різнопланові результати дисертаційного дослідження можуть бути корисними для осучаснення університетських курсів із лінгвістики тексту, когнітивної лінгвістики, літературознавства та спецкурсів із когнітивної наратології.

На підставі вищевикладеного можна констатувати, що дисертаційна робота Г. В. Лещенко «Категорія напруженості в англомовному гостросюжетному оповіданні: лінгвокогнітивний аспект» відповідає усім вимогам п. 9, 10, 12 та 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (із змінами та доповненнями), які висуваються до дисертацій. Автор дисертації, **Лещенко Ганна Веніамінівна**, цілком заслуговує присвоєння вченого ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови.

Яхонтова Тетяна Вадимівна,

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри іноземних мов для природничих факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка

Підпис Яхонтової Т. В. підтверджую

Вчений секретар

доц. Грабовецька О. С.

*Відрук одержано 15.05.2018 р.
Вчений секретар спецради Мр. Т. Т. Морозова*